

مسجد کبود، فیروزه جهان اسلام، از شاهکارهای هنر و معماری دوران پس از اسلام ایران است که به دستور ابومظفر جهانشاه قراقویونلو بنا شده است. این مسجد با کاشی‌های معرق فیروزه‌ای و لاجوردی، انواع خطوط عالی مانند ثلث، نستعلیق، نسخ و طرح‌های بدیع هندسی و اسلیمی مورد توجه ارباب ذوق و هنر است. مسجد کبود یا مسجد جهانشاه تبریز یکی از آثار ارزشمند معماری ایرانی به شمار می‌رود که به لحاظ شیوه معماری از سایر نمونه‌های معماری مسجد متمایز است. قدمت این بنا به قرن نهم هجری قمری بازمی‌گردد و تنوع و ظرافت کاشی‌کاری و انواع خطوط و نقش‌های به کار رفته در آن و نیز زیبایی و هماهنگی رنگ‌ها بویژه رنگ لاجوردی کاشی‌کاری‌های معرق سبب شده است تا به فیروزه اسلام شهرت یابد. این بنا با نام‌های مختلف از جمله گوی مسجد (به ترکی همان مسجد کبود)، مسجد شاه جهان، عمارت و مسجد مظفریه معروف و مشهور بوده است. بنای مسجد کبود بر اثر زلزله سال ۱۱۹۳ هجری قمری دچار آسیب فراوان شده و گنبد‌های آن فرو ریخته است. اگرچه امروزه از این بنا جز سردر و چند پایه، چیزی باقی نمانده است، ولی این باقی‌مانده اندک نیز شاهدی بر شکوه و زیبایی این مسجد از قرن ۸۷۰ هجری قمری است.

موقعیت جغرافیائی

مسجد کبود از آثار ابوالمظفر جهانشاه بن قرايوسف از سلسله ترکمانان قراقویونلو، مقتدرترین حکمران سلسله مذکور است که در سال ۸۷۰ هجری قمری به همت و نظارت جان بیگم خاتون، همسر وی و به نقلی صالحه دخترش ساخته شده است. این شاهکار معماری دوره اسلامی در خیابان امام خمینی، روبروی کوچه صدر، جنب پارک خاقانی شهر تبریز واقع است. طبق اطلاعات مندرج در کتیبه‌ی سر در ورودی این مسجد، تاریخ ساخت آن به سال ۸۷۰ هجری قمری برمی‌گردد. چنین به نظر می‌رسد که این تاریخ بیانگر زمان اتمام کاشی‌کاری سر در مسجد بوده و فرایند ساخت آن از چندین سال پیشتر شروع شده و در این تاریخ، احداث بنا خاتمه یافته است. همچنین به استناد کتیبه‌ی مذکور، این بنا در دوره حکمرانی ابوالمظفر جهانشاه قراقویونلو عمارت یافته است. زلزله سال ۱۱۵۸ شمسی (۱۷۸۰ میلادی) آسیب فراوانی به مسجد وارد کرد و در اثر آن گنبد‌های مسجد فرو ریخت. مرمت و بازسازی مسجد به منظور حفاظت و تعمیر بخش‌های باقی‌مانده شامل طاق‌ها و پایه‌ها از سال ۱۳۱۸ آغاز شد و در ۱۳۵۵ کارهای ساختمانی آن به اتمام رسید. بازسازی گنبد اصلی توسط مرحوم استاد رضا معماران انجام گرفته است و بازسازی کاشی‌کاری داخلی و خارجی هنوز ادامه دارد.

معماری و ویژگی‌های بنا

مسجد کبود از نمونه‌های منحصر به فرد معماری کهن ایرانی و تنها بنایی است که از دوره فرمانروایی قراقویونلوها در پایتخت آن‌ها، یعنی تبریز، باقی مانده است. زیبایی‌های معماری این مسجد چنان جالب و جذاب است که پس از گذشت قرن‌ها و نیز صدماتی که بر ساختار آن وارد آمده است، هر انسان صاحب ذوقی را متحیر و مبهور می‌سازد. بارزترین ویژگی مسجد کبود و شهرت وافر آن با معماری ویژه تلفیقی و اعجاب‌انگیزش بیشتر به دلیل کاشی‌کاری معرق و تلفیق آجر و کاشی، اجرای نقوش پرکار و در حد اعجاز آن است که زینت‌بخش سطوح داخلی و خارجی بنا است.

در متن کتیبه برجسته سر درب باشکوه و پر نقش و نگار آن، عمارت مظفریه و نیز نام نعمت‌الله بن محمد البواب، خطاط و احتمالاً طراح نقوش که از هنرمندان برجسته خوشنویسی آذربایجان بوده، درج شده است. چنین به نظر می‌رسد که ساختمان مسجد کبود مانند یادبودی از پیروزی‌های جهانشاه بر پا شده است، به طوری که در این خصوص می‌توان به سوره «فتح» که به صورت کامل و به شکل برجسته، زینت‌بخش دور تا دور بالای شبستان بزرگ است، اشاره کرد.

نام جهان‌شاه نیز در کتیبه بالای درب ورودی نقش بسته که قبلاً روکش طلائی داشته است. این مسجد دارای گنبدخانه است که گرداگرد آن را شبستان فرا گرفته است. محراب نخستین مسجد ویران شده و آن را درگاه کرده اند و پیش از آن از دو سوی محراب رفت و آمد می‌کردند.

از نظر ساختاری، مسجد کبود در مقایسه با دیگر مساجد مشهور ایرانی، فاقد میانسراست. برای درک این سخن برای نمونه، می‌توان مسجد کبود را با مسجد گوهرشاد مشهد که هر دو در یک دوره ساخته شده‌اند، مقایسه کرد. راهکار انتخابی معمار سازنده مسجد کبود، سازگاری مطلوبی با وضعیت اقلیمی شهر تبریز (اقلیم سرد کوهستانی) به وجود آورده است به نحوی که تمام بخش‌های این مسجد می‌توانستند در فصول مختلف سال، به ایفای نقش عملکردی خود بپردازند.

عمده مصالح به کار رفته در این بنا آجر است. البته سنگ‌های ساختمانی نادری نیز در آن به کار رفته است. از بقایای مسجد معلوم می‌شود که آجرها با گچ بندکشی شده است. صحن مربع شکل، حوضی برای وضو، شبستان‌های اطراف برای درس و همچنین پناهگاه مستمندان، مسجد را تشکیل می‌دادند. در قسمت جلوی صحن و رو به قبله، بنای اصلی مسجد به پا شده که محوطه‌ای محصور، پوشیده و مربع شکل است. فاصله پایه‌های سقف ضربی آن، ۱۲ متر است که روی چهار پایه یک محوطه مربع شکل قرار دارد. در قسمت بالای بنا گنبدی قرار داشته که از آجر ساخته شده بود که البته تخریب شده و اثری از آن بجای نمانده است. تزئین‌های دل‌انگیز و زیبای متنوع به داخل مسجد اختصاص دارد. طبق شواهد، کف مسجد با کاشی‌های براق پوشیده شده بود. شبستان بزرگ مسجد نیز محاط به رواق‌های به هم پیوسته است و از سه سو با طاق‌نماهایی به رواق‌های اطراف خود ارتباط دارد. این شبستان با سقفی ضربی پوشیده شده است که قطر دهانه آن ۱۷ متر است. در داخل شبستان کوچک مسجد نیز خصوصیت جالب گنبد این مسجد، ساخت آن روی چهارپایه مربعی است که این مربع خود به خود به تقارن و تجانس درون مسجد می‌انجامد لذا عظمت و زیبایی مسجد را که طی قرون مختلف به نام‌های مختلف خوانده شده است، باید به لحاظ معماری خاص آن دانست. سردابی قرار دارد که در آن جای دو قبر وجود دارد و چنین گفته می‌شود که این قبرها متعلق به جهان‌شاه و همسر وی است، زیرا طبق روایت‌های تاریخی جنازه جهان‌شاه پس از کشته شدن به این مسجد منتقل و دفن شده است. البته این قبرها در حال حاضر خالی هستند.